

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

30

In dit nummer oa

HET GESCHUT VAN DE QUEEN ANNE

EEN RECONSTRUCTIE VAN DE BEWAPENING VAN EEN 18DE EEUWS KOOPVAARDIJSCHIP

VERANDERINGEN IN EEN GRAFVELD OP SPITSBERGEN DOOR
DOOIENDE PERMAFROST

EEN BIJZONDERE VONDST UIT EZINGE

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Sabrina Corbellini, Tamara Dijkstra, Henny Groenendijk, Hans Huisman, Lidewijde de Jong, Martijn van Leusen, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Bert Nijboer, Daan Raemaekers, Iris Rom & Mans Schepers.

Redactie: Flip Kramer (coördinatie), Elisabeth van 't Lindenhout & Daan Raemaekers

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Suzanne Needs-Howarth

Foto omslag: Dronebeeld van de omgevalen stuurboordzijde van de Queen Anne

(scheepswrak NK 47-II). Foto Yftinus van Popta. Zie artikel van Popta & Han Vastenhou.

ISBN 9789492444981

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 30

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2019

Inhoud

‘HIER WIL IK NOG NIET DOOD GEVONDEN WORDEN’. BESPIEGELINGEN OVER DE ABSENTIE VAN GRAVEN Iris Rom & Karla de Roest	1
BOUWEN AAN JEZELF DOOR TE BOUWEN VOOR EEN ANDER. EEN ARCHITECTURALE ANALYSE VAN DE GRAVEN UIT DE NOORDELIJKE BEGRAAFPLAATS VAN AYIOS VASILIOS Youp van den Beld	11
MALLIGHEDEN. EEN NOORD-FRANSE GIETMAL IN EEN NEDERLANDS MUSEUM Hannie Steegstra	23
<i>LA TORRETTA DELLA BUFALOTTA</i> : STILLE GETUIGE VAN EEN VERDWENEN LANDSCHAP Remco Bronkhorst & Jorn Seubers	31
GEBRUIKSAANWIJZING NIET INBEGREPEN? ARCHEOHOTSPOTS OPZETTEN IN DE PROVINCIE OVERIJSEL Anne Ponten	39
SCHOP, SPADE OF STUURRIEM? EEN BIJZONDERE VONDST UIT EZINGE Annet Nieuwhof & Reinder Reinders	45
DE VENDELHELM UIT HALLUM: WAT DOET DEZE HELM IN FRIESLAND? Johan Nicolay	55
MAKEN EN HANDELEN: MEROVINGISCHE KRALEN UIT HET SITTARD-KEMPERKOUL GRAFVELD GEANALYSEERD Hans Huisman, Marion Aarts, Mirjam Kars, Fardau Mulder, Dominique Ngan-Tillard & Bertil van Os	65
‘VAN KOPER BLIJF JE PROPER, VAN IJZER WORDT JE NIETS WIJZER’: KLOOSTER YESSE, METAALVONDSTEN UIT 2017 EN 2018 Janne van Boldrik & Berna van Wijk	75
VAN BOERDERIJ NAAR KLOOSTER NAAR WEESHUIS. DE GEBRUIKSPANTEN OP HET TERREIN VAN DE ROODE WEESHUISSTRAAT, GRONINGEN Morvenna van Rijn & Frits Vrede	85
APPELS MET (KWEE)PEREN VERGELIJKEN Chantal Assië & Merit Hondelink	93

WAT DOET DIE BRONZEN POT DAAR BIJ DE KEI VAN TIJNJE (FR.)? Vincent van Vilsteren	101
HET GESCHUT VAN DE QUEEN ANNE. EEN RECONSTRUCTIE VAN DE BEWAPENING VAN HET ENGELSE KOOPVAARDIJSCHIP DAT IN DE 18 ^{DE} EEUW VOOR DE KUST VAN KUINRE VERGING Yftinus van Popta & Han Vastenhoud	111
VERANDERINGEN IN EEN 17 ^{DE} -EEUWS GRAFVELD OP SPITSBERGEN DOOR DOOIENDE PERMAFROST Maarten Loonen, Femke Bosscher, Han Vastenhoud, Lotte Zanting, Rosanne van Bodegom, Frits Steenhuisen, Sarah Dresscher, Wouter Rooke & Koos de Vries	119
DAT MAG IN DE KRANT! ARCHEOHISTORISCH ONDERZOEK NAAR DE ONDERGANG VAN EEN 19 ^{DE} -EEUWSE TJALK OP DE ZUIDERZEE Yftinus van Popta	127
WOODAN, DÉ DATABASE VOOR ARCHEOLOGISCH HOUT Stephan Nicolaj & Jelte van der Laan	137

Malligheden. Een Noord-Franse gietmal in een Nederlands museum

Hannie Steegstra¹

Net als de meeste andere Europese landen voerde ook Frankrijk in de tweede helft van de 19de eeuw op grote schaal infrastructurele werken uit: rivieren werden uitgebaggerd, veen afgegraven, spoorlijnen aangelegd en steengroeves geëxploiteerd. Daarbij werden in Amiens en omgeving in het departement Somme depots uit de late bronstijd ontdekt die soms meer dan 100 voorwerpen bevatten. Deze grote depots belandden vrijwel allemaal in Franse musea, maar het depot van Dreuil-les-Amiens, dat bestond uit 197 bronzen, werd door Engelse archeologen verworven en kwam uiteindelijk terecht in de musea van Oxford en Cambridge (Blanchet 1984, 286) en in het British Museum (Butler archief, GIA, Groningen). Delen van andere depots en veel losse vondsten werden gekocht door belangstellende verzamelaars, wier kennis over de herkomst in de loop der jaren verdween. Gelukkig was Henri Breuil, een jonge Franse priester met een groot tekentalent, omstreeks 1900 in staat geweest een flink aantal daarvan, met hun herkomst, vast te leggen.

Henri Édouard Prosper Breuil (1877-1961) was geboren in Normandië. In 1900 werd hij tot priester gewijd, maar hij kreeg toestemming om zijn wetenschappelijke werk voort te zetten. Hij is nooit als parochieherder (*abbé*) werkzaam geweest. Desondanks ging hij gekleed in soutane en werd hij Abbé Breuil genoemd, ook in publicaties. Er bestaat een foto van Breuil uit 1902 waarop hij, in soutane vol kaarsvet, in het zonnetje van Altamira zijn schetsen van grottekeningen zit uit te werken (Davis 2009: 137, fig. 1).

Henri Breuil was als kind al geboeid geraakt door het paleolithicum. Gedurende de eerste twee jaren van zijn priesteropleiding aan een

dependance van het Parijse seminarie St. Sulpice in Issy-les-Moulineaux (1895-1897) moedigde zijn abt zijn interesse in de biologie, de evolutie en de prehistorie aan en leende hem boeken daarover. Dit viel in vruchtbare aarde, want Breuils familie was omstreeks 1890 uitgebreid met een aangetrouwd familielid, de destijds bekende archeoloog en geoloog Geoffroy d'Ault de Mesnil. Hij had Breuil in de prehistorie geïntroduceerd en hem vaak meegenomen om de latebronstijddepots van de Somme te bekijken. Vanaf 1896 bezocht Breuil geregeld de Somme-regio: hij hield ervan in het veld te werken en ging langs bij verzamelaars, wier archeologische collecties hij tekende en beschreef. Ook legde hij vast wat zij nog wisten van de vondstomstandigheden (Davis 2009: 127, 133-134).

In 1897 vertrok Breuil naar Parijs, voor de afronding van zijn priesteropleiding aan het moederhuis van St. Sulpice én voor een studie Prehistorie aan de Faculteit der Wetenschappen van Universiteit van Parijs. In 1903 studeerde hij af als archeoloog en kreeg een aanstelling aan de Universiteit van Fribourg, zodat hij zich kon richten op zijn grote liefde: het paleolithicum. In zijn latere leven werd hij beschouwd als dé deskundige op het gebied van paleolithische grottekeningen. Gelukkig publiceerde hij zijn bronstijdarchief van het *Bassin de la Somme* tussen 1900 en 1907 in vijf delen van het tijdschrift *L'Anthropologie*, dat voor het eerst verscheen in 1890 en dat nog steeds bestaat.

De tweede archeoloog in dit verhaal is *Jay Jordan Butler* (1921-2014, fig. 2), geboren in Philadelphia (Pennsylvania) maar als baby van negen maanden met zijn ouders verhuisd naar New York. Hij studeerde aan het City College of

Fig. 1 (links). De jonge Henri Breuil omstreeks 1900 (foto https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Henri_Breuil.jpg, public domain).

Fig. 2 (rechts). De jonge archeoloog Jay Butler omstreeks 1952 tijdens een zomeropgraving in Engeland (foto Butler Archief GIA).

New York en vertrok daarna naar Detroit, waar hij zich aansloot bij de Civil Rights Movement. In augustus 1942 werd hij opgeroepen voor militaire dienst en hij vertrok op 9 april 1944, nota bene zijn verjaardag, met de Queen Mary naar Europa. De Queen Mary, oorspronkelijk een groot, luxe passagiersschip, was gestript tot een kaal, grijs geveerd troepentransportschip. Het voer sneller dan een torpedo en stak zonder escorte al zigzaggend de Atlantische Oceaan over. In Europa werkte Butler, die een speciale opleiding had gekregen omdat hij Duits sprak en las, bij de bewaking van krijgsgevangenen in Engeland en Noord-Frankrijk. Na de Duitse overgave werd hij gestationeerd in West-Berlijn, waar hij medeverantwoordelijk was voor het weren van nazigedachtegoed uit de nieuwe naoorlogse Duitse pers. In 1946 keerde hij terug naar de VS, waar hij in 1949 afstudeerde als Master of Arts in History aan de universiteit van Wyoming (Steegstra 2018: 1-59).

In augustus 1949 vertrok Butler naar Londen, waar hij bij Gordon Childe archeologie ging studeren aan het Institute of Archaeology van de University of London (Steegstra 2018: 64). Daar zag hij Abbé Breuil voor het eerst. Breuil was in de jaren dertig van de 20ste eeuw president van de The Prehistoric Society of East Anglia (de latere Prehistoric Society) geweest, en wipte zo nu en dan bij het Institute of Archaeology binnen om daar vrienden te bezoeken.

Na het behalen van zijn Postgraduate Diploma in European Archaeology in 1952 begon Butler met het onderzoek voor zijn PhD (getiteld

Relations between the British Isles and Northern Europe in the Bronze Age) dat hij in 1958 in Londen afrondde met het behalen van de doctorstitel. Tijdens zijn promotieonderzoek reisde hij veel en maakte in 1954 persoonlijk kennis met Abbé Breuil tijdens het vierde congres van de UISPP² in Madrid. Na de laatste congresdag begeleidde Breuil een excursie naar Santander waaraan ook Butler deelnam, met onderweg een bezoek aan een grot. Hierna bezocht Butler de grotten van Font de Gaume en Lascaux (Steegstra 2018: 116), waar hij onder de indruk raakte van de grottekeningen en Breuils correcte weergave daarvan.

Aangezien hij als Amerikaan niet in Engeland mocht werken, kwam hij in 1957 op uitnodiging van professor Waterbolk naar het BAI, waarna hij in dienst trad van het BAI en het IPP³ gezamenlijk. Na zijn pensionering in 1986 heeft hij, omdat hij graag zijn Bronstijdcatalogus wilde afmaken, als gast van het BAI en later het GIA een werkplek mogen houden, totdat hij in 2010 stopte.

Gevolgen van twee wereldoorlogen in Noord-Frankrijk

Het noorden van Frankrijk is tijdens de Eerste Wereldoorlog nogal van aanzien veranderd. Hoeveel archeologische vindplaatsen destijds vernietigd werden is onbekend, maar het is een wonder dat er nog bronzen objecten overgebleven zijn. Legers hebben metaal nodig en er werd veel brons en ijzer opgekocht, omgesmolten en doorverkocht. Uit angst voor bombardementen en beschietingen hadden veel musea in Noord-Frankrijk hun collecties in veiligheid gebracht, maar het museum van Péronne bijvoorbeeld werd, inclusief collecties, in 1917 totaal verwoest. Ook waren na de Tweede Wereldoorlog uit meerdere musea voorwerpen ‘verdwenen’, maar gelukkig waren er Breuils gepubliceerde beschrijvingen en tekeningen waaruit bleek hoe deze voorwerpen eruitzagen (Blanchet 1984: 5).

Tijdens de reizen voor zijn nooit voltooide catalogus van Noord-Franse en Belgische bronzen bijlen, die zou worden uitgegeven door de *Prähistorische Bronzefunde* (Steegstra 2018: 220-222), ontdekte Butler in 1973 tijdens een werkbezoek aan het *Musée départemental* in Beauvais dat daar ál Breuils originele tekeningen (*Dessins originaux d’objets de l’Age du Bronze*) van bronzen voorwerpen uit Noord-Frankrijk bewaard werden. Hij heeft ze meteen gekopieerd: wat hij had gezien van Breuils tekeningen maakte dat hij niet twijfelde aan de juistheid ervan en... hebben is hebben!

Bronzen in Nederland

In ons land was Jay Butler bezig met het beschrijven en tekenen van metalen voorwerpen voor zijn Nederlandse bronstijdcatalogus. Aardewerk nam hij alleen op als er een bronzen object mee geassocieerd was. Als hij een museum of een privéverzamelaar met een grote collectie bronzen bezocht, nam hij een tekenaar mee, zodat hij zich alleen bezig hoefde te houden met de herkomst c.q. beschrijving van de voorwerpen, en met de controle van de gemaakte potloodtekeningen. Bij zo’n gelegenheid zag hij in het Noordbrabants Museum in

’s-Hertogenbosch de helft van een bronzen gietmal voor een *Plainseau* kokerbijl met imitatieveugels. De gietmal was in 1962 door G. Beex voor 50 gulden aangekocht van de Eindhovense antiquair Dirven. Volgens Dirven, die goed bekend stond, was de gietmal gevonden in het noorden van Frankrijk of het zuiden van België.

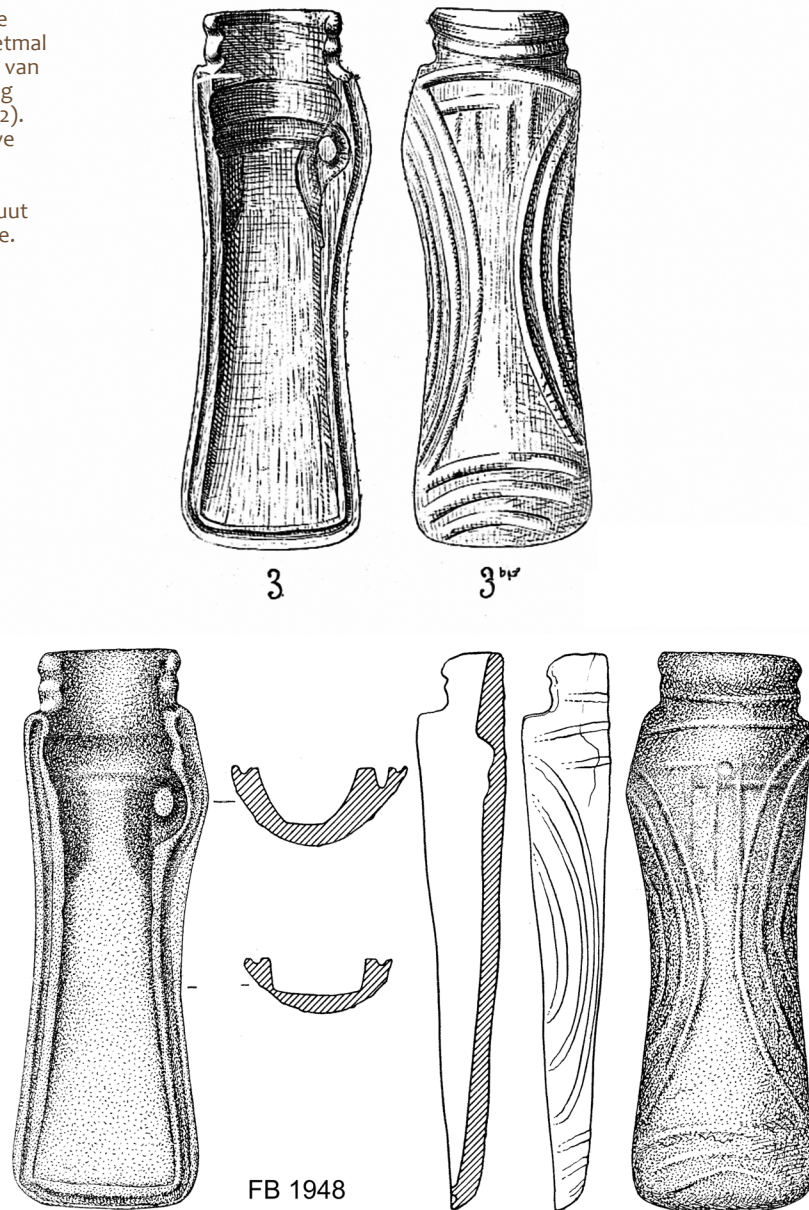
Die halve gietmal kwam Butler, die een fotografisch geheugen had voor zaken die hem interesseerden, heel bekend voor. Terug in Groningen zette hij koers naar de tijdschriftenbibliotheek in de kelder van het BAI en constateerde tevreden dat de gietmal uit het Noordbrabants Museum zonder twijfel identiek was aan de mal die door Breuil in 1902 was gepubliceerd.

Toen hij in 1984 de monografie van zijn Franse bronstijdcollega Jean-Claude Blanchet ontving, waarin deze mal ook voorkwam, herinnerde hij zich dat hij zijn ontdekking aan het Noordbrabants Museum had willen melden. Maar zoals dat zo vaak gaat, je neemt je iets voor en schuift dat voor je uit totdat het uit je geheugen verdwijnt. De pensionering van professor Claude Mordant van de Universiteit van Dijon in 2008 zou hem opnieuw aan zijn ontdekking herinneren: als bijdrage aan een persoonlijke afscheidsbundel voor Mordant schreef hij een kort artikel over de gietmal. Die afscheidsbundel is niet gepubliceerd, maar omdat het om een Noord-Franse vondst in een Nederlands museum gaat, kon Butler de gietmal ook niet opnemen in het Nederlandse deel van zijn bronstijdcatalogus. Gelukkig is er de mogelijkheid om dat nu in *Paleo-aktueel* te doen.

De gietmal

De hieronder beschreven helft van een gietmal voor een *Plainseau* kokerbijl met imitatieveugels (fig. 3) is gevonden in de omgeving van Amiens. Breuil, die bij verzamelaars aan huis kwam, heeft hem omstreeks 1900 gezien, beschreven en getekend, tezamen met een niet passende bronzen gietkern (lengte 11,5 cm) met hetzelfde groene patina (Breuil 1902: 468, fig. 1: 3-3bis en fig. 1: 5-5bis). Volgens de eigenaresse, de

Fig. 3. Boven: de helft van een gietmal uit de omgeving van Amiens (tekening Abbé Breuil, 1902). Onder: de nieuwe tekening van de gietmal van het Groninger Instituut voor Archeologie. Schaal 1:2.

weduwe Mallet uit Amiens, behoorden deze beide voorwerpen tot een bronsdepot met daarin ook speerpunten, spelden en kokerbijlen. Dit depot maakte deel uit van de collectie die zij geërfd had van haar schoonvader, de heer Mallet uit Amiens.

Omdat veel voorwerpen, waaronder ook zwaarden en dolken, in de verzameling verschillend gepatineerd waren, heeft Breuil mevrouw Mallet doorgezaagd over de herkomst van alle bronzen. Ze bleef echter bij wat haar schoonvader haar

Fig. 4. De binnenkant van de halve gietmal op ware grootte. Lengte 15,5 cm, breedte 5 cm, dikte 2,5 cm. Collectie: Het Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch (foto Laurens Mulkens).

verteld had en voegde er nog aan toe dat hij al vanaf 1820 bronzen uit Amiens en omgeving verzamelde. Pas later kregen geleerden daar belangstelling voor (Breuil 1903:505).

In latere publicaties probeerde Breuil het depot te ontwarren.⁴ Volgens hem hoorde waarschijnlijk

slechts één groen gepatineerde lanspunt bij het depot, want drie andere speerpunten uit de collectie hebben volgens hem een donkerbruin patina (*patine de tourbes*). Door het zwarte patina viel de Plainseau kokerbijl ook af, evenals een speld met schijfvormige kop met donkerbruin patina. Wél dacht Breuil dat eventueel nog twee lichtgroen gepatineerde spelden met kleine bolkop bij het depot hoorden, alhoewel hij betwijfelde of ze specifiek bronstijd waren.

Gezien de regionale bronsproductie én die halve gietmal dacht Butler bij Breuils beschrijving van 1902 echter aan de smeltvoorraad van een bronssmid. Blanchet was voorzichtiger. Volgens hem heeft Breuil dan wel geprobeerd om de samenstelling van verspreid geraakte depots te reconstrueren, maar is dat niet goed gegaan (Blanchet 1984: 298), en heeft hij daarom alleen depots opgenomen waarvan de herkomst uit andere bronnen zeker was. Jammer genoeg bestaan die niet voor dit eventuele depot: zowel Breuil, Butler, als Blanchet kunnen gelijk hebben. Waar de rest van de verzameling Mallet gebleven is weten we niet.

Beschrijvingen

Abbé Breuil (1902): (Fig. 1: 3, 3bis). *Valve de moule de hache à douille avec ailerons simulés. Patine vert clair; provient, ainsi que le noyau à faire les douilles, des lances, épingles, haches à douille, d'une cachette Amiénoise recueillie il y a bien longtemps par M. Mallet père; celui-ci n'a pas laissé d'indications précises sur sa provenance; cette cachette appartient à sa belle-fille, Mme Vve Mallet, à Amiens. Un espace vide existe à la partie supérieure afin de permettre d'introduire entre les deux valves un noyau semblable à celui que nous décrivons tout à l'heure. La partie convexe est ornée de filets en relief.*

Jay Butler (2008): *L. 15.5; w. 5 cm. Half mould for socketed axe, Type Plainseau with slight plastic 'wings'. Outside rounded, with slightly concave sides; ribbed pattern. Keying of the two mould halves was accomplished by a single long groove. The exterior*

of the mould is embellished with a pattern of ribs. Part of hoard, found long before 1902 together with a casting-core, spearheads, pins and socketed axes in the surroundings of Amiens, by mr. Mallet of Amiens. Patina: mostly mottled green, with loamy encrustation; partly black, especially on outside.

Museum: Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch, Inv.No. 9740; purchased 1962 for the price of fifty guilders by G. Beex from antique dealer Dirven of Eindhoven (Noord-Brabant, the Netherlands). Documentation: Inventarisboek museum 's-Hertogenbosch, 1962: No. 9740.

Samenvattend (2019, auteur): De helft van een bronzen gietmal voor een kokerbijl van het type *Plainseau* met namaakvleugels, lengte 15,5 cm, breedte 5 cm. Licht concave zijden; aan de buitenkant versierd met een ribbelpatroon. De sluiting/uitlijning van de complete gietmal werd gevormd door een lange groef. Patina (fig. 4): deels gemengd groen met een leemachtige korst, deels zwart (vooral aan de buitenkant).

Misschien maakt de mal deel uit van een depot uit de late bronstijd (met een gietkern, speerpunten, kokerbijlen en spelden) behorend tot de collectie van dhr. Mallet uit Amiens, die vanaf 1820 zijn verzameling opbouwde met vondsten afkomstig uit Amiens en omgeving. Museum: Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch, inventarisnummer 9740; voor vijftig gulden aangekocht door G. Beex van antiquair Dirven uit Eindhoven. De gietmal is als FB 1948 opgenomen in Butlers database van Noord-Franse bronsvondsten.

Saved for Science? (Summary, already written in 2008 by Jay Butler)

Especially in northern France, much has been lost in the course of the wars that devastated the area, but much has been saved too. Particularly intriguing among the saved Bronze Age objects are the bronze casting moulds, which in prehistoric times must have been common objects, but which are now scarce because most examples would have been sacrificed to the smith's ever-ready melting pot. One such object, a finely preserved half-mould for a socketed axe (of the Plainseau family, with slight plastic imitation wings) is in the possession of the Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch. It was purchased by the museum in 1962, for the sum of 50 Dutch guilders, from a reputable Eindhoven antique dealer, Dirven, in that city. The museum records state only that it was found in the north of France or in Belgium.

A not uninteresting part of the work of a researcher working on the Bronze Age is the tracking down of missing finds: for example, a half-mould for a socketed axe, said to have been found in the surroundings of Amiens, which was seen, described and (well) drawn by Henri Breuil before 1902. This half-mould was said to be part of a hoard of bronze implements, which included spearheads, pins and socketed axes. Also belonging to the hoard was a core (also of bronze) for casting socketed axes.

Noten

1. Groninger Instituut voor Archeologie, Poststaat 6, 9712 ER Groningen.
2. *Union Internationale des Sciences Pré- et Protohistoriques*, die drukbezochte internationale congressen organiseerde. Het congres in Madrid werd gehouden van 21-28 april 1954. De congresbundel bevat o.a. de namen van de honderden deelnemers, waaronder A.E. van Giffen (BAI, Groningen) en Jay Butler (destijds Institute of Archaeology in Londen).
3. Instituut voor Prae- en Protohistorie Albert Egges van Giffen te Amsterdam.
4. Achtereenvolgens Breuil 1903: 505-506 (fig. 2:5 en 2:10), 508 (fig. 3:22; 512, fig. 5:38); 1905: 160, fig. 6:66-67; 1907: 515, fig. 1:4 en 1:12-13.

Literatuur

- Blanchet, J.-C., 1984. *Les premiers métallurgistes en Picardie et dans le Nord de la France* (Mémoires de la Société Préhistorique Française 17). Paris, Société Préhistorique Française.
- Breuil, H., 1900, 1902, 1903, 1905, 1907. L'Age du bronze dans le Bassin de Paris. In: *L'Anthropologie* tomes XI:5; XIII:1; XIV; XVI en XVIII. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb343482075/date>
- Davies, W. 2009. The Abbé Henri Breuil (1877–1961). In: R. Hosfield, F. Wenban-Smith & M. Pope (eds.) *Great Prehistorians: 150 Years of Palaeolithic Research, 1859–2009* (Special Volume 30 of *Lithics: The Journal of the Lithic Studies Society*), 127-141. London, Lithic Studies Society. https://www.academia.edu/3100710/The_Abb%C3%A9_Henri_Breuil_1877_1961
- Steggstra, H., 2018. *Jay. European Connections of a Bronze Age Scholar*. Groningen, Barkhuis.